

Kamila Stanek

"Kolay Cumleler" w "Wypisach tureckich" Hadży Seraji Szapszała

Almanach Karaimski 3, 89-106

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kolay Cumleler w Wypisach tureckich **Hadży Seraji Szapszała**

Kamila Stanek

Uniwersytet Warszawski
Wydział Orientalistyczny

“Easy Sentences” in Seraya Shapshal’s “Wypisy tureckie” (“Turkish Chrestomathy”)

Summary: The teaching of the Turkish language in Poland posed many problems for teachers as there were no appropriate materials which could be used during lessons. Seraya Shapshal’s “Wypisy tureckie” (“Turkish Chrestomathy”) was the first comprehensive textbook that helped students learn Turkish. “Wypisy” consists of texts dealing with a variety of topics as well as a Turkish–Polish dictionary. This book is a good example of the difficulties a teacher or writer faces when preparing suitable materials. “Wypisy” was written in 1931–1932 and published in Vilnius; it is 140 pages in length, 83 pages of which are given over to the Turkish–Polish dictionary. The entire book was handwritten, which is probably the main reason why it contains many typos, i.e. the Turkish characters are written in the wrong way. In this paper only the first chapter is analysed, namely “Kolay Cumleler” (“Easy sentences”). The analysis focuses on grammatical (phonology, morphology, syntax) and lexical issues presented to the students in the initial phase of their Turkish language instruction.

Keywords: Seraya Shapshal, Turkish language teaching, Eastern Europe Research Institute in Vilnius

Wypisy tureckie i słownik turecko-polski opracowane dla użytku słuchaczy Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie przez

Hadży Seraję Szapszała powstały jako pomoc naukowa dla studentów uczęszczających na zajęcia z języka tureckiego.

W informatorze tej uczelni¹ Szapszał figuruje jako prowadzący lektorat języka tureckiego. Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie została założona w roku 1930, a jej powstanie i utrzymanie ściśle związane było z sytuacją polityczną i ówczesnie panującą ideologią. Kształcenie specjalistów w zakresie szeroko pojętego wschodoznawstwa, ze szczególnym zwróceniem uwagi na Kresy Wschodnie², wiązało się z koniecznością wdrożenia programu obejmującego zarówno zagadnienia społeczno-polityczne, jak i naukę języków orientalnych. Zarówno program, jak i poprawność ideowa Szkoły stała się w drugiej połowie lat trzydziestych przedmiotem zainteresowania Sztabu Głównego i MSZ Polski³. Zapewnienie nauczania dwóch języków, słowiańskiego i wschodniego wiązało się zarówno z koniecznością znalezienia odpowiednich lektorów, jak i przygotowaniem materiałów dydaktycznych. Zgodnie ze Statutem Szkoły językiem wykładowym był język polski, a jedynie zajęcia z języków obcych mogły być prowadzone w innym języku.

Na naukę wymaganych programem dwóch języków obcych (jednego słowiańskiego i jednego niesłowiańskiego) przeznaczonych było 240 godzin, z czego wynika, że na każdy z nich przypadało 120 godzin przez dwa lata nauki. Język turecki jako język obcy niesłowiański nauczany był więc w wymiarze zaledwie 30 godzin w semestrze. Lektorat kończył się egzaminem.

Jak konstatuje sam Szapszał⁴, materiały, które dostarczono mu z Turcji, nie odpowiadały potrzebom słuchaczy Szkoły Wyższej w Wilnie i dlatego samodzielnie sporządził *Wypisy* oraz *Słownik turecko-polski*. Te pierwsze zostały powielone w roku 1931, *Słownik* zaś w 1932, po czym obie części skryptu zostały wydane łącznie⁵.

¹ *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Dane na rok 1933/34*, Wilno 1934, [s. 6].

² W. Paprocka, *Instytucje i organizacje polskie na Kresach Wschodnich 1920–1939*, „Etnografia Polska”, t. XLV, 2001, z. 1/2, s. 9–22; http://www.cyfrowaetnografia.pl/Content/1570/Strony+od+EP_XLV-2_Paprocka.pdf (dostęp 11.02.2014).

³ A. Wszendyrówny, *Prometeizm jako narzędzie polskiej polityki zagranicznej wobec ZSRR*, http://www.muzeum-niepodleglosci.home.pl/konferencja/referaty_/23.pdf (dostęp 11.02.2014).

⁴ S. Szapszał, *Wypisy tureckie i słownik turecko-polski*, Wilno 1932, s. 1.

⁵ M. Pawelec, *Seraja Szapszał i jego wkład w polską orientalistykę*, „Awazymyz” 2012, z. 1 (34), s. 5–6.

W programie studiów zajęcia z języka określane są jako wykłady⁶, sądząc natomiast po zawartości *Wypisów*, były one raczej lektorem, gdyż w *Wypisach* odnajdujemy niewiele informacji teoretycznych dotyczących gramatyki (jedynie kilka wskazówek dotyczących fonetyki – zasad czytania poszczególnych liter) i stylistyki. Stanowią one dokładnie to, co zostało powiedziane w tytule, czyli wybór tekstów o zróżnicowanej tematyce i prezentujących różne gatunki literackie. Nie ma tam informacji o strukturze języka tureckiego, np. aglutynacji, harmonii samogłoskowej, czy spółgłoskowej, słowotwórstwie, szyku zdań itp.

Książka, stanowiąca pomoc dydaktyczną w nauce języka tureckiego, pozbawiona jest ćwiczeń, zawiera natomiast (jako dodatek) słownik, z podwójną numeracją – jako część odrębna i część wspólna *Wypisów*. Numeracja samego słownika znajduje się dole strony, zaś numeracja całości, czyli od pierwszej strony *Wypisów* do ostatniej, stanowiącej erratę, znajduje się pośrodku marginesu górnego.

Słownik obejmuje leksykę niezbędną do zrozumienia umieszczonych w *Wypisach* tekstów. Zdarza się, że niektóre hasła zawierają także zwroty i wyrażenia, w których najczęściej występują. Analiza samego słownika stanowić może odrębne opracowanie. Całe wydanie *Wypisów* obejmuje 140 stron oraz oddzielnie numerowany wstęp (osiem stron, na pierwszej znajduje się *Od autora*, w którym przedstawiono uzasadnienie konieczności sporządzenia opracowania) oraz jednostronicową erratę (strona 140 w numeracji *Wypisów*). Sam słownik obejmuje 83 strony (numerowane dodatkowo oddzielnie).

Warto w tym miejscu zauważyć, że *Od autora* oraz *Wstęp* są drukowane (także numeracja stron w dolnym rogu), natomiast stronicie *Wypisów* i *Słownika* w całości stanowią odbitki tekstu przepisane ręcznie, z odrębną również numeracją pośrodku górnego i – w wypadku *Słownika* – również dolnego marginesu.

Wypisy poprzedzone są informacją *Od autora* oraz obszernym *Wstępem*, który zawiera głównie omówienie rodziny języków tureckich (turkijskich) zgodnie z klasyfikacją Radłowa. Autor prezentuje w nim różne ludy tureckie oraz wskazuje, dlaczego właściwym było zastąpienie przez Turków alfabetu arabskiego alfabetem łacińskim (wyraźnie widoczny jest tu wpływ reform przeprowadzanych przez Atatürka – w tym duchu utrzymana jest cała wypowiedź, mało przydatna do nauki języka zwłaszcza we fragmentach odnoszących się do posługiwania się cyframi „arabskimi”). *Wstęp* rozpoczyna się wyznaniem wiary (szachadą): „On jest Allah. Nie masz Bóstwa prócz Allaha, a Muhammed

⁶ *Szkola Nauk Politycznych w Wilnie...*, [s. 3–4].

– wysłannik Allaha”, a kończy się zaczerpniętym z Psalmów napomnieniem: „Początek mądrości – to bojaźń Boża”⁷.

Wypisy nie zawierają spisu treści, są podzielone na rozdziały z określoną zawartością, np. *Kolay cumleler*, *Atalar sözleri* lub opatrzonymi tytułem utworu, np.: *Masal*, *Nasrettin Hocann eşegi*.

Teksty, w tym pierwsze w kolejności *Kolay cumleler* wymagają przynajmniej wprowadzenia przekazanego słuchaczom ustnie. Struktura podręcznika wskazuje, jak duży wysiłek własny musiał włożyć autor podczas prowadzenia zajęć oraz jak dużego wysiłku wymagał od swoich słuchaczy. Nie sposób bowiem po bardzo ogólnym wstępie przystąpić do samodzielnej lektury i nauki.

Trudności pojawiają się już niemal od pierwszych wyrazów. Mimo iż wymowa poszczególnych głosek podana jest w przypisach dolnych, to przytaczana jest ona niekoniecznie w miejscu, w którym dana głoska pojawia się po raz pierwszy. Kolejność przypisów nie zawsze zgadza się z kolejnością występowania w tekście danej głoski, np. w drugiej linijce widnieje przypis nr 6, po nim następuje przypis nr 5, a dopiero w trzeciej linijce pojawia się przypis nr 3. Przypis nr 4 występuje w linijce czwartej. Wygląda to tak, jakby autor najpierw sporządził przypisy dolne dotyczące wymowy poszczególnych liter zmodyfikowanego alfabetu łańskiego, a następnie dopasowywał je do zdań umieszczonych w tekście powyżej. Tylko dwa pierwsze przypisy zgodne są z kolejnością pojawiania się odpowiednich głosek. Znamienne jest także, że ten sam przypis widnieje w kilku miejscach, w których pojawia się dana głoska.

Kolejność przypisów na drugiej stronie ponownie rozpoczyna się od numeru pierwszego. Mimo iż omówiona została wymowa głosek tureckich w zapisie alfabetem łańskim, brak jest danych dotyczących wymowy litery ğ w sąsiedztwie samogłosek szeregu przedniego i tylnego, co wymowę tę różnicuje.

Brak jest także informacji, co do akcentu wyrazowego i zdaniowego. Pisownia jest niekonsekwentna, głównie brak znaków diakrytycznych, mylony jest zapis dźwięku [y] z turecką samogłoską zapisywaną jako *i* bez kropki [ı]; niekonsekwentnie zapisywane są tureckie samogłoski *ü* i *ö*. Oczywiście, może być to wynikiem nieuwagi podczas przepisywania, bowiem cały podręcznik napisany jest ręcznie.

⁷ „Bojaźń Jahwe początkiem mądrości; wspaniała zapłata dla tych, co według niej postępują, a sprawiedliwość Jego trwać będzie zawsze”, Psalm 111,10, Biblia Tysiąclecia, Warszawa–Poznań 1971, s. 678.

Pierwsza część podręcznika opatrzona jest nagłówkiem *Türkçe kıraat*, czyli zasady czytania, podtytuł stanowią wspomniane *Kolay cumleler*. Obejmują one 48 „zdań”, które nie są numerowane ani wydzielone graficznie, pisane są w jednym ciągu, tak jakby stanowiły całość. Ostatnich siedem właściwie trudno uznać za zdania, gdyż zawierają one jedynie pogrupowane tematycznie wyrazy, np. dni tygodnia, liczebniki. Słowo ‘*kolay*’ sugeruje, że są to zdania łatwe, jednakże analiza tego fragmentu *Wypisów* wskazuje, że w zdaniach tych zawarta jest obszerna wiedza z zakresu fonologii, morfologii, słowotwórstwa oraz składni. Przy czym autor nie dodał w tym miejscu żadnych paradygmatów odmian ani ćwiczeń gramatycznych czy leksykalnych.

Na stronie drugiej znajduje się dalszy ciąg „zdań prostych” oraz kolejny dział, *Atalar sözleri*, zawierający przysłowia.

Już w pierwszej lekcji słuchacze stykają się z następującymi zagadnieniami:

- pisownią i wymową turecką po przyjęciu alfabetu łacińskiego,
- szykiem zdań twierdzących, przeczących, pytających,
- trybem oznajmującym, rozkazującym,
- czasem teraźniejszym, przeszłym, przyszłym i aorystem tureckim,
- deklinacją i koniugacją,
- sufiksami słowotwórczymi (np. *-lu; bulutlu*)⁸,
- sufiksami dzierżawczymi (np. *-m, babam, ablama*),
- zaimkami i partykułami pytającymi: *mi, niçin, ne, kaç, nasıl*,
- zaimkami osobowymi: *ben, sen*,
- zaimkami wskazującymi: *bu*,
- zaimkami dzierżawczymi: *bizim*,
- liczebnikami: *bir, iki, üç*,
- liczebnikami porządkowymi: *birinci, ikinci, üçüncü*,
- konstrukcjami z formą na *-dik*⁹ (*-dikten sonra / geldiğim yere*),
- trybem niemożliwości (impotential) w aoryście tureckim.

Pierwsza lekcja obejmuje następujące zagadnienia leksykalne:

- imiona tureckie: *Nadi, Ahmed, Osman, Hasan*,
- zawody/ stanowiska/ tytuły: *Paşa, derviş, Efendi, Hamm, hemşire*,

⁸ Wszystkie przykłady zapisywane są zgodnie z oryginałem, błędy nie są poprawiane.

⁹ M. Stachowski jest zdania, że formy przyjmujące sufiks *-dik* należy traktować jako rzeczowniki. Por. M. Stachowski, *Zarys gramatyki języka tureckiego*, Kraków 2007, s. 301. Gramatyki tureckie natomiast traktują formy zakończone na *-dik*, jako *sfatfiil* – participium, zaś forma *-dikten sonra* to według nich *zaman ortaci*, czyli converbium oznaczające czas w stosunku do innej czynności.

- członkowie rodziny: *baba, çocuk, abla, adam, nefer, amuca*¹⁰,
- narodowości: *Japon*,
- kolory: *kırmızı*,
- rośliny: *darı, tütün, nar, kavun, armut, elma, gül*,
- zwierzęta: *at, kuş, balık*,
- czas i jego pomiar: *asır, sene, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye, çeyrek, evvelki gün, dün, bugün, obür gün, bir hafta evvel, sabah, ikindi, akşam*,
- dni tygodnia: *Cuma, cumartesi, pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe*,
- pory roku i pogoda: *yazın, sıcak, hava, bulutlu, fırtına, kar, sis, ruzgâr*.

Zdania umieszczone w tej części podręcznika przedstawię zgodnie z zagadnieniem, które jest w nich prezentowane. Pierwszy podział zdań oparty jest na czasie gramatycznym, jaki został w nich użyty.

W czasie teraźniejszym w formie twierdzącej występuje tylko jedno zdanie: *Efendi mektup yazıyor, babam kitap okuyor*, składające się z dwóch zdań prostych zbudowanych według schematu: podmiot dopełnienie bliższe, orzeczenie. Obydwa czasowniki są użyte w trzeciej osobie liczbie pojedynczej. Jedno zdanie w czasie teraźniejszym występuje w formie przeczącej: *Bizim peder tütün içmiyor*.

W tym ostatnim zdaniu tym użyty rozstał zaimek dzierżawczy, natomiast rzeczownik nie posiada sufiksu dzierżawczego, co wymagałoby komentarza. Także przeczenie, które w schemacie odmiany ma postać *-ma/-me*, w czasie teraźniejszym zawsze przyjmuje postać *-mi¹⁰*; tu jednak brak jest informacji, dlaczego w tym przypadku występuje właśnie taka, a nie inna forma. Czas teraźniejszy zaś może mieć znaczenie „teraz”, w momencie nadawania komunikatu ‘nie pali’, bądź habitualnie – ‘w ogóle nie pali, jest osobą niepalącą’.

W czasie *geniş zaman* występują 4 zdania, w tym trzy w formie twierdzącej:

1. *Nar çiçeği çok güzel olur.*
2. *Elma kabuğu kırmızı olur.*
3. *Bu adem ata biner, nişan atar, kuş avlar, balık tutar.*

¹⁰ Mamy tu do czynienia z dialektalną formą wyrazu *amca* ‘stryj’. Por. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.546dfce5e93650.28851878 (dostęp 20.11.2014). Forma ta stała się też podstawą zapożyczenia występującego w dialektach na terenie Bułgarii. Por.: J. Georgiewa-Okoń, „Tureckie zapożyczenia leksykalne w dialektach języka bułgarskiego”, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2007, s. 66 (niepublikowana rozprawa doktorska).

Czasownik *olmak* oraz czasowniki *binmek*, *atmak*, *avlamak*, *tutmak* występują w 3 os. liczbie pojedynczej. Przy czym: czasownik *olmak* odmienia się nieregularnie – choć posiada jednosylabowy temat, przyłącza sufiks *-ir⁴*, czasownik *avlamak* o temacie zakończonym na samogłoskę przyłącza *-r*, zaś pozostałe czasowniki: *binmek*, *atmak*, *tutmak* przyjmują końcówkę *-ar/er*. Brak jest przykładu z czasownikiem o temacie wielosylabowym, przyjmującym czteropostaciowy sufiks *-ir⁴*. Niezbędny byłby też komentarz zarówno co do stosowania, jak i struktury tworzenia tego czasu oraz przykładowych paradygmatów. Należy także zauważyć, że *olur* posiada również zleksykalizowane znaczenie ‘w porządku, zgoda, tak’.

Dwa pierwsze przykłady zawierają konstrukcję *tamlama*, przy czym w pierwszym zdaniu występuje błędny zapis *çiçeği* zamiast *çiçeği*. Brak jest wyjaśnienia zasad tworzenia konstrukcji *tamlama*, jak też wymowy głoski *ğ* w sąsiedztwie samogłosek przednich i tylnych, choć, jak już wspomniano, autor podaje w przypisach dolnych wymowę innych głosek tureckich nie występujących w polszczyźnie.

W ostatnim zdaniu występuje także błędny zapis słowa ryba – *balık*, zamiast *balık* (zamiast *i* bez kropki [i] jest *i*).

Przykład zawierający czasownik w formie zaprzeczonej: *Türk milletî boyunduruğa tahammül edemez* zawiera czasownik złożony z arabskiego rzeczownika *teħammul* (تحمل) i tureckiego czasownika posiłkowego *etmek* (*tahammül etmek¹¹*). Także w tym przypadku został użyty czasownik w 3 os. liczby pojedynczej z charakterystyczną dla tego czasu negacją *-maz/-mez*. Czasownik użyty został w trybie niemożliwości (impotential) oznaczającym ‘nie móc/nie być w stanie czegoś zrobić’. Można przypuszczać, że skoro w „zdaniach prostych” umieszczony został przykład zawierający tryb niemożliwości, podczas zajęć były podane również tryb możliwości (potential) oraz jego negacja.

W *Kolay cumleler* umieszczono też osiem zdań w czasie teraźniejszym, w których występuje końcówka 3 osoby liczby pojedynczej czasownika *imek*, tworząc orzeczenie imienne. Żadna inna postać sufiksu orzeczeniowego czasownika ‘być’

¹¹ Jest to jedyny przypadek czasownika złożonego w tej części *Wypisów*. Znaczenie: 1. Nesnenin, güçlü, zorlayıcı dış etkenlere karşı koyabilmesi, dayanması. 2. İnsanın kötü, güç durumlara karşı koyabilme gücü, kaldırma, katlanma: *Genç, tasavvurunun, tahammülünün fevkindeki bu hâllere karşı daima isyan ederdi*. A. H. Müftüoğlu. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.527b8bed1cb8b8.16761481; dostęp: 12.10.2013).

nie została zaprezentowana. W sześciu zdaniach sufiks *-dir*⁴ zostało zapisany, w dwóch zaś pominięty:

1. *Amucam iyi bir adamdır.*
2. *Şimdi türkçe yazmak ve okumak çok kolaydır.*
3. *Bu kitabı bitirdikten sonra pek iyi konuşmak kabildir.*
4. *Japonlar çok zeki bir millettir.*
5. *Ejderha nedir?*
6. *Saat kaç?*
7. *Hava nasıl?*
8. *Bulutludur, Efendim.*

W trzech zdaniach została przedstawiona forma pytająca. W zdaniu drugim i trzecim mamy do czynienia z rzeczownikiem odsłownym tzw. *masdarem*, pełniącymi w przytoczonych zdaniach funkcję podmiotu. W trzech zdaniach orzeczenie imienne tworzone jest przez czasownik kopula z przymiotnikiem, w dwóch z rzeczownikiem. W zdaniu piątym sufiks dołączony jest do zaimka pytającego *ne?*, zaś w zdaniach szóstym i siódmym, w których także występują zaimki pytające (*kaç?*, *nasıl?*) sufiks nie został zapisany. Opcja ta wydaje się być bardziej właściwa, gdyż w języku mówionym przeważnie pomija się sufiks w 3 os. liczby pojedynczej.

W czasie przyszłym zostało podane tylko jedno zdanie w formie twierdzącej dla 1 os. liczby pojedynczej: *Geldiğim yere birdaha gideceğim*. Zdanie to zawiera także konstrukcję *geldiğim yere*, która na język polski tłumaczona jest za pomocą zdania podrzędnego¹². Czasownik w czasie przyszłym to *gitmek*, jeden z nielicznych czasowników, w których dochodzi do udźwięcznienia spółgłoski tematycznej; zaprezentowany tu sufiks czasu przyszłego jest jedną z form, za pomocą których tworzy się ten czas. Forma zawierająca samogłoski tylne (*-acak*)

¹² Tu także mamy do czynienia z *sifatfiil* (lub z rzeczownikiem zakończonym na *-dik*, w ujęciu Stachowskiego), który przyłącza końcówki dzierżawcze, tworząc konstrukcje tłumaczone na języki indoeuropejskie za pomocą zdań podrzędnych. *Geldiğim* to przykład *ortaç*, imiesłowu teraźniejszo-przeszłego opartego na rzeczowniku przyjmującym końcówki dzierżawcze.

nie została podana. Udźwięcznienie wygłosowego *-k* pod wpływem samogłoski w końcówce osobowej nie zostało omówione.

Najwięcej, bo aż 21 zdań przytoczonych zostało w czasie przeszłym *-di'li zaman* (*görülen geçmiş zaman*), w tym 16 zdań w formie twierdzącej, dwa w przeczącej i trzy w pytającej.

Zdania w formie twierdzącej:

1. *Nadi nar aradı.*
2. *Derviş derede deve gördü.*
3. *Ahmed iki kutu şeker aldı.*
4. *Hamm otuz bir oka armut satın aldı.*
5. *Araba ortada idi.*
6. *Osman tarlada dari buldu.*
7. *Ablam çarşamba günü burada idi.*
8. *Bu nefer nöbette durdu.*
9. *Hemşirem bana bir kitap verdi, ben aldım ve okudum.*
10. *Hasan Efendi hamamdan geldi.*
11. *Babam hamama gitti.*
12. *Babam güzel bir gül gördü, kopardı.*
13. *Mülâzim Bekir Efendiyi dün kışlada buldum.*
14. *Gazetada bir ilân godüm.*
15. *Bir buçuk saat oturdu.*
16. *Bir sene kaldı.*

Analiza powyższych zdań wskazuje, że autor unika wprowadzania sufiksów końcówek osobowych, gdyż jedynie trzy zdania zawierają końcówkę osobową dla 1 os. liczby pojedynczej, w pozostałych zdaniach występuje końcówka 3 os. l. poj., dla której końcówka osobowa jest zerowa. Tak jak w pozostałych czasach brak jest informacji o zasadzie tworzenia tego czasu (harmonia spółgłoskowa i samogłoskowa, której podlega sufiks czasu przeszłego, końcówki osobowe obowiązujące w tym czasie, zasada tworzenia negacji i pytań).

Dwa zdania zawierają błędy ortograficzne, czyli błędnie zapisane samogłoski tureckie. W zdaniu 13. *kişla* zamiast *kişla*, oraz w zdaniu 14. *gordüm* zamiast *gördüm*.

Dwa zdania zawierają sufiks czasu przeszłego od czasownika *imek* pisanym rozdzielnie (*Araba ortada idi.* oraz *Ablam çarşamba günü burada idi.*) W obu czasownik kopula *idi* występuje po okoliczniku miejsca. Nie jest pokazana możliwość ściągnięcia tej formy do zapisu *ortadaydı*, *buradaydı* i obowiązkowe w takim przypadku wypadnięcie *i-*, ani też zastosowanie zasady harmonii samogłoskowej, zgodnie z którą po samogłoskach tylnych przyłączany sufiks także powinien przyjąć formę zawierającą samogłoskę tyłą.

Zdania w formie przeczącej są dwa: *Paşa kavun bulmadı.* oraz *Bu çocuk dün gelmedi.* Oba zawierają czasowniki użyte w 3 os. l. pojedynczej i zgodnie z harmonią samogłoskową, obie wersje sufiksu przeczenia: *-ma* i *-me*.

W zdaniach w formie pytającej (*Bey bu adama ne dedi? Sen bu bardaktan su içtin mi? Niçin sen kapıyı açtin?*) mamy do czynienia z dwoma zaimkami pytającymi: *ne?* (co?) oraz *niçin?* (dlaczego?), za pomocą których tworzone są tzw. pytania o uzupełnienie, oraz z partykułą pytającą *mi?*¹³ (czy?), tworzącą pytania o rozstrzygnięcie (yes-no questions). Użycie *'mi?'* wymaga komentarza po pierwsze ze względu na harmonię samogłoskową, po drugie ze względu na schemat tworzenia pytań w czasie przeszłym¹³. Informacje na temat stosowania partykuły pytającej *mi?* można by też poszerzyć o jej miejsce w zdaniu. W zdaniu trzecim błędnie zapisano gloskę *y* – zamiast *i* bez kropki (*i*) widnieje zapis *i*.

Ani jedno zdanie nie zawiera czasu *-mişli zaman* (*öğrenilen geçmiş zaman*).

Wykaz „zdań prostych” zawiera trzy zdania w trybie rozkazującym: *Bana bir kutu kibrit ver! Pencereyi kapa. Saat üçe çeyrek kala buraya gel.* W przypadku tych zdań określenie „zdania proste” wydaje się być bardziej właściwe, gdyż tryb rozkazujący przedstawiony został tylko dla 2 os. liczby pojedynczej, w której to forma rozkaznika jest tożsama z tematem danego czasownika. Natomiast szyk zdań oraz inne zastosowane formy wymagają już omówienia. W zdaniu pierwszym mamy do czynienia z nieregularną odmianą zaimka osobowego *ben*, dla którego forma celownika brzmi *bana*. W zdaniu drugim przedstawiono użycie końcówki biernika dołączanej do rzeczownika zakończzonego samogłoską, co

¹³ Na uwagę zasługuje też fakt, że nie zostały przedstawione pytania w czasie teraźniejszym (*şimdiki zaman*), ani w czasie *geniş zaman*, które wymagałyby zastosowania schematu, w którym to partykuła pytająca *mi?* stawiana jest między sufiksem czasu, a sufiksem końcówki osobowej. Te pytania w czasie *geniş*, które omówiono powyżej zawierały zaimki pytające.

wymaga zastosowania protezy *-y* oraz dokonania wyboru spośród czterech postaci tego przypadku *-i*¹⁴. Zdanie trzecie zarówno ze względu na leksykę, jak i konstrukcję, jest trudniejsze. Zawiera końcówkę przypadku celownika, dołączoną do tematu zakończoną na samogłoskę. Podobnie jak w zdaniu drugim, wymaga to zastosowania protezy *-y* oraz dokonania wyboru, zgodnie z zasadą harmonii samogłoskowej, odpowiedniej postaci przypadku *-a* lub *-e*. Kolejnym zagadnieniem w tym zdaniu jest wyrażanie czasu, które wymaga znajomości liczebników, przypadków i formy *converbiu* zakończoną na *-a*, ewentualnie formuły umożliwiającej budowanie zdań „o godzinie...”

Oprócz powyższych zdań w spisie znajduje się osiem ciągów słów pogrupowanych tematycznie:

1. *Asır, sene, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye.*
2. *Fırtna, kar, sis, ruzgâr.*
3. *Evvelki gün, dün, bugün, yarın, öbür gün.*
4. *Bir hafta evvel.*
5. *Sabah, ikindi, akşam.*
6. *Cuma, cumartesi, pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe.*
7. *Bir, iki, üç...*
8. *Birinci, ikinci, üçüncü.*

Pierwszy dotyczy podziału czasu na odcinki od wieku do sekundy¹⁴. Stanowi on 35. z kolei „zdanie” umieszczone w spisie „zdań prostych”. Kolejne zestawienia umieszczone zostały jako ostatnie przykłady (zдания 42–48). Drugi ciąg tematyczny odnosi się do warunków atmosferycznych i pogody. Dość dziwnym wydaje się, że tu brak jest wyrazów *güneş* ‘słońce’ i *bulut* ‘chmura’ (to drugie zostało użyte w omówionym powyżej zdaniu: ‘Jest pochmurnie, szanowny panie.’). W słowie *ruzgâr* ‘wiatr’, mimo iż zapisano znak zmiękczenia (daszek nad *a*), litera *u* nie została opatrzona niezbędnymi i zmieniającymi jej wymowę kropkami (*ü – rüzgâr*). Trzeci ciąg obejmuje okoliczniki czasu. Czwarty zawiera tylko jedno wyrażenie związane tematycznie z poprzednim, czyli dotyczące określenia czasu. Ciąg piąty obejmuje pory dnia, przy czym brak jest słowa *öğle* ‘południe’ oraz *gece* ‘noc’. Dni

¹⁴ Określenie *asır* i *sene* również i dziś funkcjonują w języku, choć po okresie reform posiadają czysto tureckie odpowiedniki *yüzyıl* oraz *yıl*.

tygodnia w szóstym ciągu pisane są małą literą – na uwagę zasługuje tu także fakt, że ich wyliczanie rozpoczyna się od piątku, którego nazwa, *Cuma*, jako jedyna napisana jest wielką literą (co raczej wynika z tego, że każdy ciąg jak nowe zdanie rozpoczyna się wielką literą, choć niewykluczone, że to wyraz szacunku dla świętego dla muzułmanów dnia modlitwy). Ciąg siódmy zawiera liczebniki od jednego do trzech, przy czym liczebnik *üç* ‘trzy’ zapisany jest błędnie przez *u* zamiast *ü*. O znaczeniu tego słowa decyduje więc wyłącznie umieszczenie go w tym spisie, wskazujące, że autor miał na myśli liczebnik *üç* ‘trzy’, a nie rzeczownik *uç* ‘końcówka’. Ósmy, ostatni ciąg słów zawiera liczebniki porządkowe, w tym wypadku liczebnik *üçüncü* ‘trzeci’ zapisany jest poprawnie. Oba ciągi zawierające liczebniki zakończone są wielokropkiem, co świadczyć może, że podczas zajęć podawane były także pozostałe liczebniki i ich formy porządkowe.

W spisie umieszczone zostały cztery zdania zawierające związek *tamlama*: *Ablam çarşamba günü burada idi. Nar çiçeği çok güzel olur. Elma kabuğu kırmızı olur. Türk milleti boyunduruğa tahammül edemez*. Wszystkie one reprezentują związek drugiego typu wskazujący na rodzaj, typ, czy gatunek. Brak jest przykładów zawierających związek *tamlama* pierwszego stopnia wskazujący na przynależność. Brak jest także podania wymowy *ğ*, o czym wspomniano wcześniej, oraz zasady udźwięcznienia wygłosowego *k* do *ğ*.

W zdaniach użytych zostało 27 czasowników (*açmak; almak, aramak, avlamak, balık tutmak, binmek, bitirmek, bulmak, demek, durmak, gelmek, gitmek, görmek, içmek (pić/palić), kalmak, kapamak, konuşmak, koparmak, nişan atmak, okumak, olmak, oturmak, satın almak, tahammül etmek, vermek, yazmak*) oraz czasownik *imek* w formie sufiksальной w czasie terażniejszym i przeszłym:

Kilka z nich – dokładnie jedenaście – zostało użytych więcej niż raz w różnych formach¹⁵:

almak (2) – 1os. i 3 os. l. poj. czas przeszły, forma twierdząca: *aldi, aldım*;

bulmak (3) – 1 os. i 3 os. l. poj. czas przeszły forma twierdząca oraz przeczenie: *buldu, buldum, bulmadı*;

gelmek (3) – 2 os. poj. tryb rozkazujący: *gel*, 3 os. l. poj. czas przeszły forma twierdząca i przecząca: *geldi, gelmedi*;

gitmek (2) – 1. os. l. poj. czas przyszły, forma twierdząca: *gideceğim*, 3 os. l. poj. czas przeszły, forma twierdząca: *gitti*;

görmek (3) – 1. os. i 3 os. l. poj. czas przeszły, forma twierdząca: *gördüm, gördü, gördü*;

¹⁵ W nawiasie podano częstotliwość pojawiania się danego czasownika.

- içmek** (2) – 3. os. l. poj. czas terażniejszy, forma przecząca: *içmiyor*, 2 os. l. poj. czas przeszły, forma pytająca: *içtin mi?*;
- okumak** (3) – 1 os. l. poj. czas przeszły, forma twierdząca: *okudum*, forma bezokolicznika – rzeczownika odczasownikowego (masdar): *okumak*, 3 os. l. poj. czas terażniejszy, forma twierdząca: *okuyor*;
- olmak** (2) – 3 os. l. poj. aoryst turecki (*geniş zaman*), forma twierdząca: *olur* – dwukrotnie ta sama forma;
- vermek** (2) – 2 os. l. poj. tryb rozkazujący: *ver!*, 3 os. l. poj. czas przeszły forma twierdząca: *verdi*;
- yazmak** (2) – 3 os. l. poj. czas terażniejszy, forma twierdząca: *yazıyor*, forma bezokolicznika - rzeczownika odczasownikowego (masdar): *yazmak*;
- imək** (10) – 2 w 3 os. l. poj. czas przeszły forma twierdząca: *idi*; 6 razy w 3 os. l. poj. czas terażniejszy: *-dir/-tir, -dur*; dwukrotnie pominięty.

Jeden czasownik – *kopmak* – występuje w formie sprawczej: *koparmak*.

Spis „zdań prostych” zawiera 16 zdań, w których występuje biernik (Accusativus), przy czym jedynie w czterech zdaniach: *Niçin sen kapıyı açtin? Pencereyi kapa. Bu kitabı bitirdikten sonra pek iyi konuşmak kabildir. Mülâzim Bekir Efendiyi dün kışlada buldum*. Jest to biernik określony, tzn. przyjmujący sufiks będący jedną z czterech postaci samogłoski wysokiej *-i*⁴.

W trzech zdaniach mamy do czynienia z wyrazami, które kończą się samogłoską, co wymusza zastosowanie protezy *-y-*. Nauka stosowania przypadku w oparciu o same tylko zdania mogłaby sugerować istnienie innych reguł gramatycznych niż te rzeczywiście funkcjonujące w języku tureckim. W jednym zdaniu biernik swą samogłoskową końcówką wywołuje udźwięcznienie spółgłoski w wygłosie *p>b*. Brak jest jednak przykładu, w którym to rozpoczynający się samogłoską sufiks przypadku poprzedzony byłby protezą *-n-*, występującą po końcówkach dzierżawczych zakończonych na samogłoskę, co ma miejsce w sufiksach dla 3 os. l. pojedynczej i mnogiej. W pozostałych 12 zdaniach biernik przyjmuje końcówkę zerową i ma postać identyczną z mianownikiem (Nominativus).

W sześciu zdaniach – *Derviş derede deve gördü. Araba ortada idi. Osman tarlada dari buldu. Bu nefer nöbette durdu. Mülâzim Bekir Efendiye dün kışlada buldum. Gazetada bir ilân godüm* – występuje przypadek miejscownik (Locativus), którego postaci podlegają zarówno harmonii samogłoskowej, jak i spółgłoskowej *-da²/-ta²*: Tu także nie ma wzmianki o stosowaniu protezy *-n-* między końcówkami dzierżawczymi 3 os. l. pojedynczej i mnogiej a przyłączaną końcówką przypadku.

Celownik, przyjmujący postać *-a/-e*, występuje w ośmiu zdaniach:

1. *Bey bu adama ne dedi?*
2. *Bana bir kutu kibrit ver!*
3. *Hemşirem bana bir kitap verdi, ben aldım ve okudum.*
4. *Babam hamama gitti.*
5. *Bu adam ata biner, nişan atar, kuş avlar, balık tutar.*
6. *Geldiğim yere birdaha gideceğim.*
7. *Türk milleti boyunduruğa tahammül edemez.*
8. *Saat üçe çeyrek kala buraya gel.*

W dwóch wypadkach mamy do czynienia z wspomnianą wyżej nieregularną formą zaimka osobowego *ben – bana*, w kolejnym zdaniu zaś z udźwięcznieniem *k* do *ğ* pod wpływem samogłoskowej końcówki przypadka. W ostatnim zdaniu pojawia się konieczność użycia protezy *-y-*. Brak przykładu ewentualnego zastosowania protezy *-n-* przed sufiksem przypadka po końcówkach dzierżawczych dla 3 os. l. pojedynczej i mnogiej¹⁶. Ostatnie zdanie zawiera także formułę stosowaną do wyrażania, o której godzinie coś się dzieje (odpowiedź na pytanie *Saat kaçta?*). Pytanie takie nie zostało jednak umieszczone w spisie „Zdań prostych”, natomiast podane zostało pytanie o godzinę (*Saat kaç?*). Można jednak przypuszczać, że ze względu na występowanie pytania o godzinę, studenci zapoznawani byli z formą odpowiedzi na nie, a z tego, iż podano jedną z możliwych odpowiedzi na pytanie ‘o której godzinie?’, można wnioskować, że również pytanie *Saat kaçta?* nie było im obce.

W powyższych zdaniach widać także niekonsekwencję zapisu słowa ‘człowiek’, które raz jest zapisane, jako *adam*, zaś w kolejnym zdaniu, jako *adem*. Oczywiście wyraz *adam* pochodzi od słowa *âdem* z arabskiego¹⁷ آدم / ادم, oznacza jednak pierwszego człowieka stworzonego przez Boga – Adama (po turecku *Adem* pisane wielką literą), nie zaś generalnie człowieka.

¹⁶ S. Szapszał w żadnym z prezentowanych przypadków nie omówił stosowania protezy *-n-*, co nie musi oznaczać, że brakujące informacje na ten czy inne, nieobjaśnione w *Wypisach* tematy, nie były przekazywane ustnie przez wykładowcę w czasie zajęć.

¹⁷ *Misalli Büyükle Türkçe Sözlük*; İlhan Ayverdi, Kubbealti, İstanbul 2010, s. 10–11.

W trzech zdaniach (*Sen bu bardaktan su içtin mi? Hasan Efendi hamamdan geldi. Bu kitabı bitirdikten sonra pek iyi konuşmak kabildir.*) użyty został przypadek Ablativus, posiadający cztery warianty ze względu na dźwięczność spółgłoski oraz użytą samogłoskę: *-dan²/-den²*. W ostatnim zdaniu użyta została postpozycja *sonra* wymagająca zastosowania końcówek tego przypadku. Podobnie jak w przypadku biernika, celownika i miejscownika brak jest przykładu zawierającego protezę *-n-*. Przykład zawiera co prawda konstrukcję opartą rzeczownika odsłownym zakończonym na *-dik*, przyjmującym wymagany przez postpozycję przypadek Ablativus. Brak jest jednak przykładu z rzeczownikami, np.: *okuldan sonra*, czy *öğleden sonra*.

Podsumowując, „Zdania proste” zawierają zakres leksykalny i gramatyczny, który obecnie przekazywany jest studentom podczas rocznego kursu językowego. Ponieważ zajęcia, które prowadził S. Szapszał trwały dwa lata, a po „zdaniach prostych” następowały oryginalne teksty tureckie nie preparowane celowo do danego poziomu znajomości języka, należy stwierdzić, że zarówno uczniowie, jak i sam prowadzący musieli dość intensywnie pracować. Przyswojenie języka nie mogło bowiem opierać się na samych *Wypisach*, które nie zawierają informacji dotyczących zasad gramatyki tureckiej ani ćwiczeń umożliwiających ich opanowanie. Zważywszy, że „Zdania proste” obejmują niemal wszystkie formy proste czasownika (z wyjątkiem form czasu przeszłego *mişli zaman*) i zawierają przykłady niemal wszystkich przypadków (poza *esitlik durumu* – Equativus), można przypuszczać, że już na wstępie słuchacze byli zapoznawani ze wszystkimi paradygmatami odmian, tak deklinacji, jak i koniugacji. Ponieważ pojawiają się zarówno zaimki osobowe, pytające, liczebniki, przymiotniki i czasowniki, także zasady ich użycia musiały nie być studentom obce. Wnioskuje więc, że materiał zawarty w *Wypisyach* był uzupełniany wykładem z gramatyki oraz ćwiczeniami ustnymi. Albo też studenci na podstawie *Kolay cumleler* samodzielnie odtwarzali reguły. Mogli też „wczuwać się” w użycie języka, niekoniecznie posługując się wiedzą teoretyczną.

Jak już wspomniano, same „Zdania proste” zawierają wiedzę gramatyczną, która prezentowana jest podczas rocznego lektoratu. Natomiast teksty stanowiące pozostałą część *Wypisów* zmuszały słuchaczy do osiągnięcia poziomu, który pozwalałby im na korzystanie z oryginalnych źródeł tureckich o zróżnicowanej tematyce i prowadzenie konwersacji na różne tematy.

Warto się w tym miejscu zastanowić, czy taka metoda nauczania nie przynosiła lepszych rezultatów niż współcześnie stosowane metody? Czy „zanurzenie” już na początkowym etapie nauczania w język mówiony, bo taki typ prezentują „zdania proste”, bez analizowania poszczególnych zagadnień, przynosiło lepsze rezultaty? Być może należałoby powrócić do tej metody.

Celem niniejszej analizy nie jest bynajmniej krytyka tego podręcznika. Nawet w czasach nam współczesnych powstają podręczniki, które prezentują różne metody dydaktyczne i, o czym może się przekonać każdy prowadzący zajęcia oraz uczący się, nie ma podręczników idealnych, odpowiadających każdemu. Po pierwsze każdy człowiek w inny sposób przyswaja wiedzę, i każdy prowadzący, nawet korzystając z tego samego źródła, w inny sposób prezentuje wiedzę i informacje, w niej zawarte. Nie należy więc być nadmiernie krytycznym, co do *Wypisów Szpyszła*, gdyż mimo usterek, moim zdaniem czysto technicznych, nawet dziś w praktycznym nauczaniu języka można byłoby wykorzystać, jeśli nie całość, to przynajmniej fragmenty tego podręcznika.

Türkçe kıraat.

Kolay cumleler.

Nadi nar taradı¹⁾. Paşa²⁾ kavun bulmadı³⁾.
 Derviş⁴⁾ derede deve gördü⁵⁾. Efendi mektup yazıyor,
 babam kitap okuyor⁶⁾. Amucam⁷⁾ iyi bir adam-
 dır⁸⁾. Bey⁹⁾ bu adama ne dedi? Bu çocuk¹⁰⁾ dün gel-
 medi. Ahmed iki kutu şeker aldı¹¹⁾. Hanım¹²⁾ otuz
 kuruşa bir oka armut satın¹³⁾ aldı¹⁴⁾. Yazın¹⁵⁾ sı-
 cak olur. Araba ortada idi. Osman tarlada
 domuz buldu. Bana bir kutu kibrit ver! Bizim
 peder tütün içmiyor. Ablam çarşamba günü ba-
 rada idi. Bu nefer nöbette durdu. Hemşirem
 bana bir kitap verdi, ben aldım ve okudum.
 Sen bu bardaktan su içtin mi? Nisim sen ka-
 pıyı açtin? Pencereyi kapa. Hasan Efendi ha-
 mamdan geldi. Babam hamama gitti. Şimdi

1) n = y. 2) ş = sz. 3) c = di. 4) ç = ca. 5) y = j. 6) ö = p. u.

~2~

türkçe yazmak ve okumak çok kolaydır. Bu kitabı bitirdikten sonra pek iyi konuşmak kabilirdir. Babam güzel bir gül gördü, kopardı. Japonlar çok zeki bir milletler. Ederha nedir? Nar çiçeği çok güzel olur. Elma kabuğu kermizi olur. Bu adam ata biner, nişan atar, kuş avlar, balık tutar. Mülayim Bekir Efendiği dün kışlada buldum. Gazetada bir ilân gördüm: Geldiğim yere birdaha gidemeyim. Türk milleti beyunduruğa tahammül edemez. — İler, sene, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye. Bir büyük saat oturdu. Bir sene kaldı. Saat kaç? Saat üç çeyrek kala buraya gel. Hava nasıl? Bulutludur, Efendim. Fırtına, kar, sis, ruygâr. Evvelki gün, dün, bugün, yarın, öbür gün. Bir hafta evvel. Sabah, ikindi, akşam. Cuma, cumaertesi, pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe. Bir, iki, üç... Birinci, ikinci, üçüncü...

Atalar sözleri.

1. At olur meydan olmay, meydan olur at olmay.
2. Er olan atı bulur atlanır, kulu bulur kuşanır.

1) j - ä 2) ü - in 3) ä - ia